ЛННБ України ім.В.Стефаника
01160204 (Е)

50 2012
в 3280
КНИГАРНЯ
Ч.1817
СТАВРОПИГІЙСКОГО ИНСТИТУТА

Забутий український віршописець XVII віку.

Написав **Др. І. Франко.**

I.

В р. 1612 вийшла в Євю маленька книжечка пз. „Дїωптра Альбо Зерцало, и выражєє живота люд'ского на томъ свѣтѣ“, перекладена, як твердить Каратаєв (Описаніе славяно-русскихъ книгъ, I, 321), з грецької і латинської мови єродияконом Віталієм. Книжочка, видно, вийшла в пору і потрафила до смаку публїки, коли в тім самім віці видержала ще кілька видань. І так друге виданє вийшло в Євю і Вільнї в 1642 році, трете в Кутейнї 1661. Всї ті виданя, як твердить Каратаєв, мали формат 12-ки. Я. Головацкий у своїм „Дополненію къ Очерку славяно-русской библіографіи Ундольскаго“ стор. 22 наводить якесь виданє з 1640 року, якого екземпляр був у него, та з звичайною у него прецізиєю подає рік виданя 1640, а зараз же додає, що книга не має титулової карти. Формат книги — 4-ка. Каратаєв, видно, не високо цінив бібліоґрафічну докладність Головацкого, коли в своїм „Описаніи“ не вважав потрібним навіть згадати про се виданє, хоча повинен був се зробити вже хоч би з уваги на те, що Головацкий виразно зазначив, що має сю книгу в своїх руках. Може бути зрештою, що Каратаєв зробив се для того, що мав під руками повне виданє Діоптри в 4-ку, пізнїйше від 1652 р. (до якого дотягнено його „Описаніе“). Таке виданє в 4-ку мав і я під рукою, визичивши його від львівського антіквария Іґля в 1895 р. і зробив був його бібліоґрафічний опис, та на жаль, перша картка сего опису десь загубила ся і я можу подати з него

И. 34098
КНИГАРНЯ Ставропиг. ИНСТИТУТА въ Львовѣ

тілько повний титул сего виданя, що був на першій паґінованій сторонї (перед нею на кількох непаґінованих сторонах був загальний титул книги і передмова, здаєть ся, Йоіля Трудевича, та сама, що є й у виданю 1651 р., а також „Каталїогъ или оуказанїе главамъ первои Дїоптры, иже естъ w презрѣнїи сѣты мира“. Титул Діоптри в сьому виданю ось який: „Дїѡптра сирѣчъ зерцало или изѡбраженїе извѣстное живота чл҃ческаго в мирѣ. ѿ многихъ с҃тыхъ бж҃ственныхъ писанїй и ѿческихъ догмат составленная, з ґрецкого на Словенскїй язык вѣчныя памяти годным ѿцемъ Виталїемъ Їѳменомъ в Дѵбнѣ преложона и написана“. Сей титул дає нам дві, хоч невеличкі відомости про автора книги, о. Віталія: в 1612 роцї він був ще єромонахом, а в часї публїкації сего виданя був уже покійником і вмер ігуменом дубенського манастиря.

Діоптра о. Віталія цїкава для нас не з одного погляду. Одно те, що єї грецький оріґінал доси незвісний. У візантийській літературі було кілька книжок під таким титулом, та одинока друкована (тілько в латинськім перекладї) Діоптра Филипа Солїтария (ум. коло 1118) очевидно не є та сама, що Віталієва, бо Филипова Діоптра є διάλογ, а Віталієва має форму „поученій“.

Зрештою Филипова Діоптра бута також перекладена на церковно-словянську мову, і то далеко давнїйше від часу, коли жив о. Віталій. Архімандрит Леонід в своїм описї рукописів ґр. Уварова подає про неї, мабуть ідучи до дослїдами Горского і Невоструєва, що вона була написана по грецьки в 1095 роцї Филипом пустинником для смоленського черця Каленика (значить, для Русина?) і що найдавнїйший рукопис церковно-словянського перекладу, що є в бібліотецї Чудового манастиря в Москві, походить із р. 1306 (див. Архимандритъ Леонидъ, Систематическое описаніе славяно-россійскихъ рукописей собранія графа А. С. Уварова, Москва 1894, ч. IV, стор. 102). Сей учений на иньшім місцї підносить виразно, що Филипова Діоптра — зовсїм иньший твір від Віталієвої (Арх. Леонидъ, op. cit. ч. I, 523). Про Филипову Діоптру дивись надто Калайдовичъ, Іоаннъ экзархъ Болгарскій, 95. Церковно-словянський переклад сеї Діоптри не був друкований, та про те був вельми популярний особливо в північній Росиї; про се сьвідчить богато рукописів сего твору, які доховали ся до нашого часу. І так в Синодальній бібліотецї в Петербурзї є два списки, мабуть із XVI віку (Горскій и Невоструевъ, Опи-

Збірка М. С. ВОЗНЯКА
ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № И 36926

саніе рукописей Синодальной бібліотеки, ч. 170 и 171); в бібліотеці Архангельської дух. семінарії два списки з XVI—XVII в. (А. Е. Викторовъ, Описи рукописныхъ собраній въ книгохранилищахъ сѣверной Россіи, С. Петербургъ, 1890, стор. 20); в бібліотеці Сійського манастиря є два списки з XVI в. (А. Е. Викторовъ, ор. cit. 78); в бібліотеці Олександро-Свирського манастиря один список з XVI в. (тамже, 181); в бібліотеці Нілової столбенської пустині один список з кінця XVII в. (тамже, 204); в бібліотеці Флорищевої пустині один список з XVI в. (тамже, 234); в збірці рукописів Ундольского два списки з XVII в. (див. Славяно-русскія рукописи В. М. Ундольского, Москва 1870, стор. 175). Та найбогатша збірка рукописів Филипової Діоптри є між рукописами гр. Уварова. Бачимо там один із найстарших списків, що має дату 1426 р., ще один список з кінця XV в., два списки з XVI в., три з XVII і один з XVIII в. (Арх. Леонидъ, ор. cit. I, 523—525 і IV 102). Ся книга має побічний титул: „Плачеве и рыданія инока грѣшна и странна, имиже спираше ся къ души своей“; надто у всіх списках є передмова візантийського писателя Михайла Пселла і „Стиси Константина нѣкоего Ивеста о книзѣ глаголемѣй Діоптра“. Нічого сего в Віталієвій Діоптрі нема.

Зрештою й Віталієва Діоптра крім кількох видань була нераз переписувана. Відпис з друкованого екземпляра є в бібліотеці Петрозаводського архиєрейського дому (А. Е. Викторовъ, ор. cit. 303); два відписи, зроблені з виданя 1642 р., є в бібліотеці Уварова (Арх. Леонидъ, ор. cit. I, 519).

Певна річ, змістом і напрямом обі ті книги богато де в чому подібні, хоча Филипова Діоптра, здаєть ся, призначена виключно для монахів, отже має й зміст тіснійший, виключно аскетичний; натомість Віталієва Діоптра, особливо в другій части, обіймає ширший обсяг людського житя, обертаєть ся не тілько до монахів, а й до сьвіцьких людей. Менше важною мусимо вважати ріжницю літературної форми обох творів: Филипова Діоптра, як подає Крумбахер (Byzantinische Literaturgeschichte, 1 Ausg. 356), була написана віршами, коли тимчасом Віталієва написана прозою і має тілько віршовані вставки. Та не треба забувати, що й Филипові вірші у нас були перекладені на церковно-словянську прозу.

За те Віталієві вірші цікавійші для нас і на них я хотів би звернути увагу істориків нашої літератури. Певна річ, вони не виявляють у їх авторі поетичного таланту ані оригінальности,

не підіймають ся нїде понад рівень шабльонової аскетичної моралїзації, та про те не слїд совсїм забувати про них як про одну з найдавнїйших (перед 1612 роком!) проб українського віршованя, а надто як пробу висказуваня в короткій віршовій формі певних моральних правил, житєвих обсерваций або упімнень, як пробу ґномів, того, що Нїмці називають Spruchdichtung. В польській літературі XVI і початку XVII віку деякі найвиднїйші поети, як Рей, Ян Кохановський, Семп Шаржинський і иньші, любували ся в таких складанях і не диво, коли ми в віршах о. Віталія подибуємо деякі відгомони тих польських „Fraszek". Не здивує нас і те, коли в тих моральних віршах о. Віталія знайдемо також відгомони нашої народньої мудрости; наші писателї XVI—XVII віку стояли ще так близько народа, що народні приповідки в писанях Вишенського, Копистенського, Потія і иньших трафляють ся досить часто.

Подаючи тут вибірку віршів о. Віталія зазначую з гори, що даю їх не в такім порядку, як вони стоять розсипані в тексті Діоптри, а в такім, як вони по моїй думцї складають ся льоґічно, коли розглядати їх окремо від прозового тексту. Що до самої Діоптри зазначу ще, що вона дїлить ся на три части, з котрих кожда має 40 глав. Часть перша має титул: „О презрѣніи мира", часть друга „О нравѣхъ мира", а третя „Яко подобаетъ презрѣвшимъ суету мира сего достойно работати Іс. Христу". Цитуючи дальше вірші я означую часть римською, а главу арабською цифрою. Завважимо ще, що третя часть майже не має віршованих вставок.

II.

Основою чесного житя в дусї Діоптри є надія на Бога:

Хощеши ли имѣти крѣпко чаяніе,
На Господа возлагай все упованіе:
Той бо есть вѣрный, своихъ другъ не забываетъ,
Ихже яко зѣницу ока соблюдаетъ (II, 5).

Цїкавий тут зворот „соблюдати яко зѣницу ока", що зберіг ся доси в великоруській приповідцї „беречь какъ зеницу ока". Чи він походить із уст народа, чи взятий із яких церковних писань, не беру ся рішати. В сьвятім Письмі його, здаєть ся, в тій формі нема. Ту саму думку висказує автор більше прозаічно:

Тебѣ же довлѣетъ къ Богу приступити
И всю надежду свою на немъ возложити (II, 13).

Вся людська діяльність повинна мати основу і мету свою в Бозї:

Донлеже, пришелче, въ семъ пожившеше тѣлѣ,
Да будетъ вина, конецъ Богъ во всякомъ дѣлѣ (II, 29).

Як звісно, ся думка була предметом завзятих спорів між католиками і престантами. Лютер і його прихильники відкидали оправданє через добрі дїла а стояли на тім, що сама „правдива віра“ вистарчає до спасеня, а відси протестантські містики, як ось Яков Беме і пізнїйші Гернгутери, вивели думку, що правдива віра, правдива близькість до Бога осьвячує всякі дїла людські, отже й такі, що иньшим аскетам видавали ся грішними („weltliche Freude in Gott“). Та о. Віталїй в сьому питаню стоїть на основі православної віри, що, як звісно, для таких сьвітських вибриків робить далеко меньше концесий, нїж католицизм, не говорячи вже про протестантизм. Він в кількох віршах ясно зазначує, що житє чоловіка, а головно житє православного монаха, отже й усе його дїланє, вважає не чим, як тілько ненастанною службою Богу.

Аще хощешъ во славѣ безконечной жити,
Потщи ся Ісусъ Христу угодно служити (II, 6).

В дусї євангельської притчі про доброго пастуха він мовить далї:

Христу работай, иже своя овца знаетъ,
На паствахъ пасый своей славы упитаетъ (II, 7).

З того погляду праведне житє являєть ся втекою з пустинї до обіцяного, щасливого краю:

Бѣжи, бѣжи во землю обѣтованную,
Святымъ, прежде миръ не бѣ, уготованную,
Да ся ко пристанищу прійти сподобиши,
Идеже Христосъ, его благъ ся насладиши (II, 8).

І знов в дусї євангельських слів автор малює житє праведного чоловіка як ношенє ярма Христового. Кождий праведний мусить бажати сего ярма:

Аще ся хощеши со Христомъ веселити,
Вожделѣй иго его благое носити (II, 12).

Се ярмо, по словам Христовим, легке, далеко лекше від того, яке накладає сьвіт на своїх прислужників:

О якоже лучше естъ Христу работати,
И с нимъ во обителехъ горныхъ царствовати,
Нежели ради мирскои лютои работы
Понести гладъ и туне изливати поты.
Ты чужими бѣдами тѣмже наслади ся
И жестокаго ига мирскаго храни ся.
Благое иго носи Христово любезнѣ
Выну яко увясло[1]) драго небезмезднѣ (II, 10).

Се ярмо не чинить чоловіка лїнивим, а противно:

Бремя Господня ига не творитъ лѣнива
О спасеніи, выну бодра и тщалива (II, 12).

Та про те треба й власного зусиля, щоби нести його, треба працї, треба зректись вигоди і достатків.

Отвержи убо сонъ всякъ и нераденіе,
Возлюби святыхъ путь, трудъ, нагость и бденіе (II, 9).

Не без поетичної пластики супротиставить автор праведне, аскетичне житє сьвітовому, роскішному: неподібне одно до одного, як Вавилон в значіню Апокалїпсіса св. Івана, город роскошї, розпусти і зопсутя, і Сіон, город небесний.

Вавилонъ сей не пришелъ еси населяти,
О изгнанниче, но со плачемъ поминати
Небеснаго Сіона, в немже обитаетъ
Отецъ нашъ и во свой тя покой призываетъ (II, 15).

Від сего сьвітового зопсутя, від сеї Содоми треба тїкати праведному чоловікови, так як Лот тїкав з біблїйної Содоми.

Не прилагай ся, брате, несмысленнымъ скотомъ,
Бѣжи клятвы вѣчнои мирскои со Лотомъ!
Ниже сердцемъ и лицемъ воспятъ обращай ся,
И на высотѣ горней в тишинѣ спасай ся (II, 27).

Пригадаю, що й Іван Вишенський у своїх посланиях любив прирівнювати манастирське житє до Сигора — тої гори, куди після біблїйного оповіданя схоронив ся Лот підчас пожару Содоми. І далї йде у нашого автора довгенький ряд афоризмів і упімнень, де викладаєть ся про марність, непостійність і зрадливість сьвіта і його роскошів і проповідуєть ся погорда до него.

---

[1]) На марґінесї пояснено: Клейнотъ.

Ниже кто Христу любезный бываетъ,
Развѣ сей, иже миръ презираетъ.
Никтоже можетъ Бога любити,
Аще себе, миръ не хощетъ презрѣти (I, 1).

Автор обертається до монахів з зизивом:

По семъ, любимиче мой, познаеши,
Аще любовъ свою къ Богу стяжаеши,
Єгда прежде мира ся отречеши
И въ слѣдъ Христовъ день и нощъ течеши.
Тѣмже елико Бога возлюбиши,
Толико вся земленая презриши.
Не хощетъ Богъ имѣти раздвоено
В насъ сердце наше, ниже раздѣлено,
Но цѣло всегда хощетъ съдержати.
Тѣмже не достоитъ намъ погубляти
Преблагаго сокровища толика.
Презираемъ подъ солнцемъ вся єлика
Суть прелестна, духа утѣшеніе
Получимъ и житія съвершеніе (I, 1).

Сьвіт обдурює чоловіка:

Многая миръ всѣмъ щедро обѣщаетъ,
И обѣты своя не исполняетъ (II, 1).

Найлїпше не бачити і не слухати його приман:

Не вѣждъ мира, но смѣжи своя очеса!
Єгда глаголетъ что, затвориши ушеса!
Той бо зракомъ и гласомъ своимъ прелщаетъ
И скоро во дно адово отсылаетъ (II, 1).

Хто не хоче зазнати горя, нехай вистерігається сьвіта:

Хотяй смертныхъ бѣдъ не познати,
Тщи ся лестій мірскихъ бѣжати (II, 3).

Сьвіт фальшивий; те що нам видається гарним, є зопсоване, гниле:

Коль праведно нарицается сей миръ
Въ божественномъ писаніи лицемѣръ!
Іже внѣуду красоту намъ являетъ,
Внутръ же уду суету съкрываетъ (I, 4).

Тілько дїти можуть дати себе обдурити такими блискучками, і автор напоминає своїх читачів:

Тѣмъ не дѣти умомъ, братіе, бывайте,
И суетіемъ ся симъ не прелщайте (II, 2).

Не зри на настоящую красоту,
Но на нескончаемую нелѣпоту! (I, 5).

В сьвітї панує не тілько марність в сферї тїла, але також озлобленє в сферї духовій:

Потщимся убо Бога бояти
И єго воли святой угаждати.
Ибо все въ мирѣ тщетно любленіе,
Суета и духа озлобленіе (I, 8).

Хоч і як легко було авторови з сеї теми перейти на звичайну у тогочасних моралїстів тему пекельних кар і мук, та він сего не зробив, хоча прозовий текст Діоптри давав йому до того чимало нагоди. Та о. Віталїй здержав ся від сего; його фантазия мабуть не любувала ся в страшних картинах пекольної муки і він тілько раз натякає на неї зовсїм загально, протиставляючи короткі житєві радощі вічним мукам за гробом:

Прекратко естъ веселящее,
Но (увы!) вѣчно мучащее (II, 5).

Він волить пригадувати своїм читачам ті обовязки — працї, поздержливости і пильности, які накладає на них праведне житє:

Любимиче, къ Богу обрати ся,
Оставивши суетства, потруди ся
Єму токмо усердно угаждати
И прилѣжно въ виноградѣ дѣлати,
Отвращая отъ вѣстей ушеса
И отъ суетъ мирскихъ своя очеса (I, 7).

І він кінчить другу часть Діоптри віршом, де образ Христа, що всїх закликає до себе, всїм відчиняє райські ворота, не позбавлений поетичного тепла:

Понеже тя любовне Христосъ призываетъ
И райская усердно врата отверзаетъ,
Оставльше противныя вся помышленія,
Благи твори пути и своя мышленія.
Не пристращай ся сѣни благъ живота сего,
Но вся купно презирай, елика суть его.
За сіе небесныхъ благъ да ся не лишиши,
Ихже во грядущую жизнь ся насладиши.
Якъ на пути, въ нынѣшнемъ пребывай животѣ,
Да со Христомъ будеши въ вѣчной красотѣ.
Ємуже подобаетъ честь, вѣчная слава
Со Отцемъ же и Духомъ святымъ и держава (II, 40).

III.

Та крім сих віршів, що їх головно можна приложити до монахів і аскетів, є у о. Віталія ще ряд ґномів ширшого, загально-людського змісту, хоч і ті, розуміється ся, мають релігійну закраску. Вічні теми морального порядку — відносини до рівних собі, до висших і до низших, до ворогів і приятелів, до злих і добрих, до людських провин, до життя і смерти знаходять вираз і в тих ґномах. Певна річ, о. Віталій не вміє своїм думкам дати закінченої, криштальової форми, яку вони мають у ліпших народніх приповідках або в творах чільних писателів, та про те він висловляє погляди здорові а іноді такі, яких ми й не ждали би в устах скромного монаха. Зазначу тут ще раз, я не маю спромоги сконстатувати, на скілько Віталієві вірші оріґінальні, а на скілько їх треба вважати позиченими чи може навіть перекладеними — і з відки. Та мині здаєть ся, що дещо свойого, оріґінального, українського о. Віталій таки в них вложив і що ми маємо деяке право вважати їх його духовим добром і виказані в них погляди вважати його поглядами. Особливо в тих віршах, що своїм змістом виходять поза рамки манастирського „назиданія“, ми частенько чуємо хоч далекий відгомін тих суспільних та політичних порядків, серед яких жив автор, тої боротьби українсько-руського народа за свою віру і національність, яка вела ся тоді. І так о. Віталій кілька разів показує пальцем на одну з фатальних хиб польської і української вдачі — охоту до старшинуваня, до проводу, а нехіть до послуху, до підпорядкованя своєї волі інтересам загалу. Автор пригадує таким людям одвічальність, яку вони беруть на себе стаючи на чільнім місці:

Веліе буйство старѣйшинства желати,
На немже слово о душахъ воздати (I, 13).

І він напоминає читача:

Тѣмже отъ суетъ ся въздержи
И отъ сердца отвержи
Чести похотеніе,
Возлюби смиреніе (I, 13).

Сьвітові почести кінчать ся в найліпшім разї в хвилї смерти чоловіка, а що по них лишаєть ся?

Єгдаже смерть приходитъ
И отъ мира изводитъ,

Зри, яко суть всѣ чести,
Увы, мировы мести,
Яже здѣ исчезаютъ,
Ползы не оставляютъ
И пакость налагаютъ (I, 13).

Інтересна глава 17 першої части: „О суетіи благородія праотческаго, т. е. шляхетства“, в котрій між иньшим читаємо: „Аще хощеши видѣти печати (на марґ. гербы) своя, отверзи гробища. Что ползуютъ великія написы? доколѣ оружія и преизъящная и ветхая? Ибо аще и вся куты дому твоего исполнены будутъ твоихъ древнихъ печатій, обаче едина есть добродѣтель — истинное благородство. Благоволю, да будеть ти отецъ Терситей, иже человѣкъ бѣ худороденъ, токмо ты буди Ахилей благороденъ, нежели да будеши ты Терситей, а отецъ твой бѣ Ахилей“. Певна річ, в головній основі ті слова — перекладені; византийський ритор хтів тут блиснути своїм знанєм Гомерових героїв (при нагоді: чи не у-перве тут у нашій літературі названо знамениті персонажі Іліяди?), та все таки в словах про шляхетські герби і шляхетську гордість є живе чутє, а може й деяке ретушованє грецького оріґіналу рукою чоловіка, що знав з близька ті характерні польські прикмети. В Нагуєвичах я чув від селян оповіданє, що його можна вважати переробкою отсего упімненя на мову більше близьких і зрозумілих народови понять. Був раз один свинопас і мав сина. Сей якимось способом дістав ся до шкіл, учив ся дуже добре і вийшов на біскупа. Коли раз у гостинї пани почали сьміяти ся з него, що він — син свинопаса, він відповів: „То не встид, що з свинопаса біскуп, але то був би встид, як би був з біскупа свинопас“.

Або чи не натякає на ґіпокрізию польського правління отсей не зовсім зрештою ясний двостих:

Начала мирска тщеты покрываютъ,
Яже кончины по семъ отверзаютъ (I, 5).

Зрештою треба сказати, що о. Віталій у своїх віршах далекий від усякої полємічної тенденції, висказує свої думки в найзагальнійшій формі і ми можемо тілько в доборі їх, тілько в тім, що він уважав потрібним подати свойому читачеви в досадніймій, віршованій формі, догадувати ся його сімпатий або антіпатий. Такі догадки завсїгди хиткі і непевні, а тут вони ще тим менше варті, що ми не маємо нїякісїньких відомостей про авторове житє ані не знаємо жерел, з яких він черпав пишучи

свою книжку. Для того ми, не вдаючи ся в дальші догади, підемо далї констатуючи тілько факти і явища, на які відкликаєть ся автор у своїх віршах.

Як монаха його дивує охота сьвітських людей — тратити своє житє на послугах у панів, у таких же людей:

Велія бо тщета жизнь погубляти
И человѣкомъ смертнымъ угождати.
Тѣмъ поминай святыхъ званія,
А оставъ вся здешняя желанія,
Любовъ мирскую нивочтоже вмѣни
И жизнь сію на лучшую измѣни (I, 4).

Та найбільше обурює його гордість панів, тих „кумирів істуканних", що в безсоромній писї робили себе рівними богам. В 3 главі першої части, що має заголовок „Будите подобницы Ісус Христови яко чада возлюбленная" вияснено, що значить бути подібним Богу в евангельськім дусї, та після сего о. Віталій різко підносить голос против тих, що розуміють ті слова в иньшім, диявольськім дусї:

О велія излишества и срама!
Что прочее реку? Народъ безъ брама (!?)
Или кумиръ въ мирѣ истуканный,
Паче червъ земленный окаянный,
Тольма тщится на земли възносити
И Спасу не хощется уподобити! (I, 3).

Різко осуджує наш моралїст також лихварство і хабарництво:

Лихоимца нищіи всегда проклинаютъ,
И смерти его свои ближніи желаютъ.
Аще впадетъ въ нѣкое васнь прегрѣшеніе,
Сей злославенъ пріемлетъ отъ всѣхъ хуленіе.
Щедраго же всѣ купно блага нарицаютъ
И отъ клевещущихъ волъ его защищаютъ.
Многа отъ всѣхъ пріемлетъ сей похваленія,
Научивый ся нищимъ благодѣянія.
Сего лѣть есть на земли всегда ублажати
Нищихъ любяща отъ благъ своихъ ущедряти (II, 37).

І він ще раз обертаєть ся до читача з упімненєм:

Отвержи убо, брате, лихоиманіе
И за вѣчное буди щедръ воздаяніе! (II, 37).

Перша умова щасливого житя — чистота.

Хотяй узрѣти Бога ясно,
Сохрани чистоту опасно! (II, 38).

Хто живе нечесно, хто заплямлений поганими поступками, той не може й иньших навчати, бо всї згордують його наукою:

Ихже житіе презирается,
Тѣхъ ученіе попирается (I, 13).

Глибока і гуманна думка, що знайшла собі вираз і в нашій народній приповідці:

Як піп людей картає
А сам не так поступає.

Або й отся приказка чи не доторкаєть ся одної з найгірших, характерних хиб нашої народньої вдачі:

Выну многая начинаеши,
Никогдаже совершаеши (III, 33).

Пригадайте, якими яркими колїрами, з якою тонкою іронїєю змальована була нераз ся наша хиба в новій українській лїтературі! Інтересна є й отся приказка:

Яже премудръ творитъ въ начинаніи,
Безуменъ сія творитъ въ скончаніи.
Премудраго есть предѣ размышляти,
Буя же „не надѣяхся“ глаголати (I, 8).

Інтересна вона тим, що єї останнїй вірш майже дословно передає звісний афоризм Яна Кохановского:

„Niespodziewałem się tego“ —
Słowo jest człeka głupiego.

Може пошукавши удалось би віднайти й більше подібних ремінїсценций у нашого автора, та я лишаю сю справу на боцї, щоби подати ще решту ґномів.

Тема відносин чоловіка до ворогів порушена у о. Віталїя кілька разів і з ріжних боків, хоча в такій загальній формі, що ми не можемо знати, чи є тут відгомін якихсь його власних сумних досьвідів, чи того положеня, серед якого була тодїшня православна Русь, чи може по просту передача загально-людських думок на сю тему.

Житіе есть не удобъ зѣло
Посредѣ лукавыхъ цѣло (II, 27) —

зітхає він, та супроти переслїдуваня ворогів він бачить одну раду — терпінє і покору.

Єлико, брате, будеши смиреннѣйшій,
Толико будеши Богу пріятнѣйшій (II, 35).

Чим більше тебе мучать вороги, тим терпливійше переноси ті муки:

Аще врагъ успѣваетъ въ твоемъ гоненіи,
И ты успѣвай, брате, въ своемъ терпеніи (II, 22).

Зневіра в те, щоб можна було якось побороти того ворога, доходить у о. Віталія до того, що він, як правдивий християнський аскет, бачить у переслїдуванях якесь добро, що його треба любити:

Хощеши ли, о брате, спасенія,
Бѣжи мира и люби гоненія (II, 22).

Та про те о. Віталій, хоч християнин і монах, супроти ворогів не кермуєть ся надмірним сантіменталїзмом.

Брате, словесемъ врага не вѣруй своего,
Дондеже прейдетъ скорый бѣгъ житія твоего! (II, 4).

Ворогом не треба гордувати, бо він хитрий і готов занївечити чоловіка тодї, коли сей не надїєть ся:

Ащеже кто своего врага презираетъ,
Удобъ отъ него лестю убіенъ бываетъ (II, 26).

З лихим чоловіком не дружи нїколи, але з добрими слід дружити:

Другъ чловѣкомъ злонравнымъ нѣкогдаже бывай,
Но со други в житіи благими пребывай,
Отъ нихже ползу многу можеши пріяти
И въ небесномъ отчествѣ вѣчне ликовати (II, 28).

По його приятелях найлекше пізнати чоловіка:

Таковъ чловѣкъ отъ многихъ быти ся вмѣняетъ,
Каковъ естъ сей, емуже онъ другъ ся ставаетъ.
Аще хощеши, брате, чловѣка познати,
Совѣтую ти его дружеству внимати.
Всяко бо животное навыче любити
Себѣ подобное, с нимъ хощет ся дружити (II, 27).

Так само, як тему некольних мук, трактує о. Віталій дуже побіжно в своїх ґномах тему покути за гріхи. Раз тілько

він торкає її і то способом, котрий певно характеризує його добродушну, мягку вдачу. Для сего він користуєть ся євангельською притчою про блудного сина, тай то підносить у ній головно один момент — невичерпану батьківську любов:

Тещи, о блудный сыну, ко отцу своему,
Радуетъ бо ся вѣло тебѣ пришедшему.
У отца истинное есть наслажденіе
И всѣхъ совершенное благъ утѣшеніе (II, 26).

Смерть для о. Віталія не страшна. Противно, думка про неї, се для чесного чоловіка найкращий компас у житю:

Удобъ всяческая презираетъ,
Иже вся дни сіе поминаетъ,
Яко скорѣе имать умрѣти
И вся оставлше въ земли истлѣти (II, 30).

Щасливий той, хто дожидаючи смерти кождого дня заповнює своє житє добрими дїлами:

Блаженъ, иже ся выну в смерти поучаетъ
И тоя в мирѣ всюду по вся часы чаетъ.
Утро помышляется въ вечеръ не жити,
И паки в вечеръ, ктому утрее не быти.
Блаженъ, иже на суетное не упова,
Но на исходъ благая дѣла уготова.
Сего злополученье никоеже срящетъ,
Егда смерть свирѣпая готова обрящетъ.
Блаженъ, иже ся таковъ быти понуждаетъ,
Яков ся во смертный часъ обрѣсти желаетъ.
Сей получитъ за труды и воздыханіе
Вѣчнаго покоища мздовоздаяніе (II, 30).

І ще раз вертає о. Віталій до сеї самої теми:

Хотяй Христу животъ свой угоднѣ кончати,
Безвѣстную смерть еси долженъ поминати.
Сія же травосѣцу [sic!] ся уподобляетъ,
Понеже безвременнѣ всѣхъ насъ посѣкаетъ.
Не извѣствуетъ смерть о себѣ и не трубитъ,
Егда въ житію семъ насъ преходящихъ губитъ (II 32).

Цїкаво, що сей остатнїй двостих в коротшій і кращій формі живе доси в устах нашого народа як приповідка:

Смерть не трубить,
Коли губить.

А двостих, де порівняно смерть з косарем, являєть ся мов недотепний засновок прекрасної вірші Шевченкової:

По над полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори,
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде і т. д.

Отсе, здаєть ся, і всї вірші в Віталієвій Діоптрі[1]). Як бачите, хоч не поет, він все таки зумів, навіть на чужій канві,

---

[1]) При сій нагоді наведу ще тут із прозового тексту деякі виписані мною місця, цікаві для фольклориста — а можо й ще для кого. І так в II, 32 знаходимо афорізм, цікавий і річево і язиково: „Вящшее есть благо общее паче особичнаго“ (стор. 115). В III, 8 знаходимо афоризм: „Отъ яду бываетъ ѳирнака (дріаква)“, де в значінню „лїк“ покладено обік себе два чужі слова: грецьке φάρμακον і латинське середньовічне theriacum, перекалїчене в Польщі на dryjakwa, dryjakiew. В II, 17 стрічаємо цїкаву повірку, взяту десь із якогось Фізіольоґа або Люцидария: „Ластовица в начатцѣ лѣта поетъ и воскорѣ слѣпа бываетъ“ (ст. 93). В III, 12 згадуєть ся про поєдинки і називаєть ся місце, де відбуваєть ся поєдинок — тризнище. „Обычай есть судіямъ оружія восходящимъ на единственное тризнище соравняти. Аще два во всемъ равныи входятъ на тризнище, сей побѣдитъ, иже иматъ съ собою помощника судію“. В ч. III, 25 читаємо: „Черви, отъ нихъ же висонъ бываетъ, въ началѣ сутъ явственная зерна аки синанная (горчична), и сія жены носятъ въ плащеницы завязанная у сосцовъ (у перси); си же єгда ся согрѣютъ, бываютъ по семъ червы сицевыи“. Відки взята ся повірка про шовковицї?

В III, 26 читаємо: „Вода текущая раждаетъ добрыи рыбы, вода же стоящая и празная и мѣсцъ глубокихъ ничтоже раждаетъ развѣ жабы, зміи и рыбы вкушенію непріятныи и нездравыи“. Повірка про те, що деякі риби мають у собі труту, була широко розповсюжена в середніх віках і лишила свій слїд у французькім слові poisson, що значить і риба і отрута.

В III, 28: „Кравы, яже вязяху [зам. везяху] кіотъ божій вопряжены, не совращающе ся ни на десно ни на шуе, идяху путемъ Веѳсамускимъ; аще и телята затворенная мычаху во слѣдъ ихъ, обаче они начатый путь совершаху“. Оповіданє взяте десь із Талмуда.

Закінчимо ще одною прозовою приповідкою, хоч і висказаною в страшенно варварській формі: „Мало ползуетъ кадиломъ каменіе ударяти, аще прежде даже не искуситъ огня, не приложиши возгнѣщенія на возгорѣніе . Кадило тут очевидно значить кресало — і не походить від нашого „кадити“, а від латинського candelium.

проявити доволі виразний образ свойого внутрішнього „я“ і свойого часу. Перебравши ті незугарні вірші ми віднайшли в їх основі живу, симпатичну людину і думаємо, що не поступимо надто претенсионально реклямуючи для їх автора хоч скромне місце в історії нашої літератури XVII віку.

УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36920

612447

B-3280

B 3.280